УДК 94:336.7,18/19”(477)

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-9(347)-15-20

Алтухов Олексій Анатолійович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”,

м. Старобільськ, Україна.

alex.an.altukhov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7592-9488>

**„БАНКОВА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ” ЯК ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Одним з найменш висвітлених аспектів у вивченні процесу розвитку капіталістичних відносин у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. залишається діяльність провідних біржових установ у цей період. Зокрема, практично поза увагою українських науковців залишається масив інформації, який розміщувався на сторінках тодішніх спеціалізованих видань, у яких розглядалися ти чи інші аспекти діяльності бірж, у тому числі, на той час провідних – Одеської та Київської. Відзначимо, що динамічний розвиток капіталістичних відносин, як у Наддніпрянській Україні, так і у Російській імперії в цілому у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. обумовило підвищений науковий інтерес до проблем, пов'язаних із цим процесом. Серед всього іншого, у цей період з'являється велика кількість праць, у яких розглядалися різні аспекти розвитку біржової справи. Зокрема, у 1917 р. у Києві був опублікований другий том фундаментальної на той час роботи – „Банківської енциклопедії”. Другий том цього видання був повністю присвячений дослідженню біржової справи у провідних країнах, Російській імперії та на українських землях. Співавторами праці були провідні тогочасні економісти та юристи, зокрема А. Н. Анциферов, Г. В. Афанас'єв, Х. А. Барановський, М. Н. Боголепов, Е. В. Ванштейн, І. М. Гольдштейн, Н. С. Доброхотов, В. Я. Железнов, А. М. Лазарев, Д. Н. Левін, Є. С. Лур'є, П. П. Мігулін, Н. Д. Сілін, П. Б. Струве, М. П. Туган-Барановський та ін.

Головним редактором видання став провідний економіст, професор Київського комерційного інституту, багаторічний депутат Державної Думи Леонід Миколайович Яснопольський.

Відзначимо, він був видатним економістом, представником дореволюційної економічної школи, що склалася у Києві на початку ХХ ст. Яснопольський народився 1 лютого 1873 р. у Києві, де провів

більшу частину свого життя. Після закінчення Київської гімназії у 1891 р., він спочатку поступив до юридичного факультету Київського університету, а потім перевівся до Петербургського університету, по закінченні якого у 1895 р. почав працювати там само, на кафедрі політичної економії та статистики. У 1902 р. Яснопольський зайняв посаду приват-доцента Київського університету, а з лютого 1903 р. – Харківського університету. З початку викладацької та наукової кар'єри він виступав прибічником лібералізації економічного життя імперії, вважаючи будь-які державні перепони у діяльності, у тому числі і біржових установ, значною перешкодою на шляху становлення ефективних ринкових відносин. У 1902 р. він виклав свої, на той час досить радикальні ідеї у статті „Джерела землеволодіння, перш за все у Росії”. Висловлені ним погляди, зокрема критика економічної далекосхідної політики російського уряду, викликали незадоволення керівництва Харківського університету, з якого він був змушений звільнитися. Проте скоро Яснопольському вдалося поновитися у Комерційному інституті Києва. Окрім того, на початку XX ст. він був обраний на посаду „гласного” полтавського та переяславського земств, а у 1905 р. був обраний депутатом Першої Державної Думи від Полтавської губернії. За політичними уподобанням був близький до кадетської партії.

Займаючись політикою, Яснопольський не забував і про наукову та викладацьку кар'єру. У 1906 – 1910 рр. він викладав у Петербургському політехнічному інституті, а з 1910 р. зайняв посаду професора Київського університету. Він є автором низки наукових робіт, у яких розглядав різні аспекти економічного розвитку Російської імперії. У 1914 р. став редактором двотомного фундаментального видання „Банківська енциклопедія”, другий том якого повністю присвячений біржовій діяльності.

Відзначимо, що праця мала бути опублікована у 1914 р., проте Перша світова війна (1914 – 1918) внесла свої корективи у плани Яснопольського. Редактор був змушений неоднаразово переносити строки випуску видання внаслідок виникнення різних проблем, зокрема, дефіциту паперу, який став відчуватися у зв'язку із початком військових дій.

У передмові, Л. М. Яснопольський наполягає на тому, що біржа є важливим інститутом, який забезпечує розвиток ринкових відносин не тільки у мирний час, але і в період війни. Він критикував консервативну політику російського царського уряду, який, на його думку, перешкоджав вільному розвитку біржової справи. Зокрема, він відзначав: „традиції поліцейської держави та упередження кіл суспільства, які не доросли до західноєвропейського розуміння значення вільного біржового обороту, дуже гальмують розвиток російського руху біржового ринку і разом із тим затримують процес європеїзації економічного життя

Росії у галузі торгівельних, промислових та кредитних відносин” (*Банковая энциклопедия, с. 11*).

На думку Л. Яснопольського російська влада розглядала біржу, як явище пов’язане із різного роду незаконними авантюрами та обманом. „Сьогодні панує думка, що біржа є інститутом виключно небезпечним та злісним, який потрібно тримати у „іжакових рукавицях”, з одного боку, оберігаючи державний кредит від зловмисних посягань на курси фондів, з іншого – ретельно оберігаючи обивательських карасів від біржових щук та акул” (*Банковая энциклопедия, с. 11*).

Задля подолання перешкод на шляху розвитку біржової справи, Л. М. Яснопольський рекомендував структурне реформування цих установ та формування нового підходу до них з боку влади. Зокрема, він наполягав змінити ставлення до т. зв. „біржового закулісся” – системи неформального визначення особливостей проведення біржових операцій між провідними біржовими гравцями. „Сьогодні куліса – найбільш еластичний елемент паризької біржі, без якого не вможі обійтись навіть найбільші банки Франції – загнана у нас у підпілля кав’ярень та „американок”. Між тим, біржа, яка не має куліси завжди парадоксальна. Вона схожа на армію, яка не має тилу; їй немає звідки черпати нові сили та нікуди здати своїх пораних” (*Банковая энциклопедия, с. 12*), – писав економіст.

Також у передмові до видання Яснопольський окреслив ще одну характерну рису розвитку біржової справи, як в Україні, так і загалом на території Російської імперії. Най його думку, наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулася масштабна концентрація банківського капіталу, розповсюдження банківської діяльності, як на фондові, так і товарні операції. Помітним стало „об’єднання банків із промисловістю”. Все це призвело до того, що банківські фінансові установи почали витісняти біржи з фінансового сектору, заміщаючи їх головні функції. Все це дозволяло говорити про кризу біржових інституцій, які були змушені підпорядковуватися „концентрованому банківському капіталові” (*Банковая энциклопедия, с. 14*).

Яснопольський стверджував, що така концентрація, головною формою якої були синдикати, спотворювала існуючу фінансову систему російської імперії та гальмувала розвиток капіталістичних відносин. „Саме спотворені умови у яких розвивається російська торгівельно-промислова, біржова та банківська діяльність, гальмує накопичення капіталу, конкуренцію, тиснуть на підприємницький дух. Тим самим замість широкої індустріалізації країни, створені лише кілька вузьких, владних, привілейованих груп промислової та фінансової олігархії” (*Банковая энциклопедия, с. 15*), – відзначав він.

Отже, аналізуючи наукові роботи, зібрані у „Банковій енциклопедії” 1917 р. можна відзначити, що вони дають змогу простежити стан справ розвитку біржової справи наприкінці XIX – на

початку ХХ ст. Зокрема, можна простежити державну політику щодо цих фінансових установ, яка багато у чому гальмувала розвиток біржової справи, як у Україні, так і у Російській імперії в цілому. Подальший аналіз інформаційного наповнення цього видання буде здійснено у наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. Банковая энциклопедия. Т. II : Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России. Биржевые сделки. Биржи и война / под ред. Л. Н. Яснопольского. К. : Издательство Банковой энциклопедии, 1917. 427 с. **2. Туган-Барановский М. И.** Значение биржи в современном хозяйственном строе. *Банковая Энциклопедия*. Т. II. Биржа. История и современная организация фондовых бирж на Западе и в России. Биржевые сделки. Биржи и война / под ред. Л. Н. Яснопольского. К. : Издательство Банковой энциклопедии, 1917. С. 24–39.

References

1. Yasnopol'skij, L. N. (Ed.). (1917). *Bankovaya enciklopediya*. Vol. II: *Birzha. Istoriya i sovremennaya organizaciya fondovyh birzh na Zapade i v Rossii. Birzhevye sdelki. Birzhi i vojna* [Banking encyclopedia. Volume II: Exchange. History and modern organization of stock exchanges in the West and in Russia. Exchange transactions. Exchanges and war]. K.: Izdatel'stvo Bankovoj enciklopedii [in Russian]. **2. Tugan-Baranovskij, M. I.** (1917). *Znachenie birzhi v sovremennom hozyajstvennom stroe* [The value of the exchange in the modern economic system]. *Yasnopol'skij, L. N. (Ed.) Bankovaya Enciklopediya. T. II. Birzha. Istoriya i sovremennaya organizaciya fondovyh birzh na Zapade i v Rossii. Birzhevye sdelki. Birzhi i vojna – Banking encyclopedia. Volume II: Exchange. History and modern organization of stock exchanges in the West and in Russia. Exchange transactions. Exchanges and war.* (pp. 24-39). K.: Izdatel'stvo Bankovoj enciklopedii [in Russian].

Алтухов О. А. „Банкова енциклопедія” як джерело з історії розвитку біржової справи України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У статті розглядається та аналізується інформаційна значущість провідного економічного спеціалізованого видання кінця ХІХ – початку ХХ ст. „Банкова енциклопедія”. Відзначено, що у 1917 р. у Києві був опублікований другий том цієї, фундаментальної на той час у царині економічної науки роботи, який був повністю присвячений дослідженню біржової справи у провідних країнах, Російській імперії та на українських землях. Співавторами праці були провідні тогочасні економісти та юристи, зокрема А. Н. Анциферов, Г. В. Афанас'єв,

Х. А. Барановський, М. Н. Боголепов, Е. В. Ванштейн, І. М. Гольдштейн, Н. С. Доброхотов, В. Я. Железнов, А. М. Лазарев, Д. Н. Левін, Є. С. Лур'є, П. П. Мігулін, Н. Д. Сілін, П. Б. Струве, М. П. Туган-Барановський та ін. Серед аспектів, які розглядалися була, зокрема, і діяльність провідних біржових установ Наддніпрянської України: у Одесі, Києві, Харкові.

Головним редактором видання став провідний економіст, професор Київського комерційного інституту, багаторічний депутат Державної Думи Леонід Миколайович Яснопольський.

Аналізуючи наукові роботи, зібрані у Другому томі „Банкової енциклопедії” 1917 р. автор статті дійшов до висновку, що вони дають змогу простежити стан справ розвитку біржової справи наприкінці XIX – на початку XX ст. Зокрема, можна простежити державну політику щодо цих фінансових установ, яка багато у чому гальмувала розвиток біржової справи, як у Україні, так і у Російській імперії в цілому.

Ключові слова: „Банкова енциклопедія”, біржа, Яснопольський, спеціалізоване видання, капіталістичний розвиток.

Алтухов А. А. „Банковая энциклопедия” как источник по истории развития биржевого дела Украины в конце XIX – начале XX вв.

В статье рассматривается и анализируется информационная значимость ведущего экономического специализированного издания конца XIX – начала XX ст. – „Банковой энциклопедии”. Отмечено, что в 1917 г. в Киеве был опубликован второй том этой, фундаментальной на то время в области экономической науки работы, полностью посвященный исследованию биржевого дела в ведущих странах, і частности на украинских землях Российской империи. Соавторами труда были ведущие тогдашние экономисты и юристы, в частности А. Н. Анциферов, Г. В. Афанасьев, Х. А. Барановский, М. Н. Боголепов, Э. В. Ванштейн, И. М. Гольдштейн, Н. А. С. Доброхотов, В. Я. Железнов, А. М. Лазарев, Д. Н. Левин, Е. С. Лурье, П. П. Мигулин, Н. Д. Силин, П. Б. Туган-Барановский и др. Среди рассматриваемых аспектов была, в частности, и деятельность биржевых учреждений Приднепровской Украины: в Одессе, Киеве, Харькове.

Главным редактором издания стал ведущий экономист, профессор Киевского коммерческого института, многолетний депутат Государственной Думы Леонид Николаевич Яснопольский.

Анализируя научные работы, собранные во Втором томе „Банковой энциклопедии” 1917 г., автор статьи пришел к выводу, что они позволяют проследить состояние биржевого дела в конце XIX – начале XX вв. В частности, можно проследить государственную политику в отношении этих финансовых учреждений, которая во многом

тормозила развитие биржевого дела, как в Украине, так и в Российской империи в целом.

Ключевые слова: „Банковая энциклопедия”, биржа, Яснопольский, специализированное издание, капиталистическое развитие.

Altukhov O. A. „Banking Encyclopedia” as a source on the history of stock exchange business in Ukraine in the late nineteenth – early XX century

The article considers and analyzes the informational significance of the leading economic specialized publication of the late XIX – early XX centuries. „Banking Encyclopedia”. It is noted that in 1917 the second volume of this work, fundamental at that time in the field of economics, was published in Kyiv, which was entirely devoted to the study of stock exchange business in the leading countries, the Russian Empire and the Ukrainian lands. The co-authors of the work were leading contemporary economists and lawyers, in particular A. N. Antsiferov, G. V. Afanasyev, H. A. Baranovsky, M. N. Bogolepov, E. V. Vanshtein, I. M. Goldstein, N. S. Dobrokhoto, V. Ya. Zheleznyov, A. M. Lazarev, D. N. Levin, E. S. Lurie, P. P. Migulin, N. D. Silin, P. B. Struve, M. P. Tugan-Baranovsky and others. Among the aspects considered were, in particular, the activities of the leading stock exchange institutions of Dnieper Ukraine: in Odessa, in Kyiv, in Kharkiv.

Leading economist, professor of the Kyiv Commercial Institute, long-term deputy of the State Duma Leonid Mykolayovych Yasnopolsky became the editor-in-chief of the publication.

Analyzing the scientific works collected in the Second Volume of the Banking Encyclopedia of 1917, the author of the article came to the conclusion that they make it possible to trace the state of affairs in the development of the stock market in the late nineteenth and early twentieth centuries. In particular, one can trace the state policy towards these financial institutions, which in many respects slowed down the development of the stock market, both in Ukraine and in the Russian Empire as a whole.

Key words: „Banking Encyclopedia”, exchange, Yasnopolsky, specialized edition, capitalist development.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2021 р.

Прийнято до друку 18.10.2021 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.